

ІСТОРИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ЯВИЩЕ ФОНОСЕМАНТИЗМУ ТА ФОНОСЕМАНТИЧНІ РЕАЛІЇ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Святослава Андріїва

аспірантка,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID ID 0009-0008-5316-3838

Ключові слова: асоціативне значення, артикуляційна база, німецька мова, фонологічна одиниця, фоносемантика, семантичний диференціал Чарльза Осгуда, психолінгвістичний експеримент, критерій хі-квадрат, синестезія.

Людська мова, її багатство, точність, виразність та образність, формувалася і вдосконалювалася протягом століть завдяки колективному досвіду багатьох поколінь мовців. Можна припустити, як робочу гіпотезу, що більшість лексем містить евристичний потенціал, що дозволяє їм розкривати певні аспекти сутності явищ, які вони позначають. Мовні одиниці виникли не лише в результаті свідомої комунікативної діяльності, а й через підсвідомі процеси. Отже, номінативні одиниці часто втілюють інтуїтивне розуміння таємниць когнітивних процесів.

Це піднімає важливе питання: чи відповідає поняття, представлене мовною одиницею, безпосередньо значенню слова та його зовнішній фонетичній формі? За очевидною структурою слова лежить невидима, яка багато в чому визначає механізм мови в цілому. Специфічні якісні, кількісні та позиційні характеристики фонетичних елементів у слові регулюють можливість або неможливість екстраполяції певних областей семантичного спектра на цю фонетичну форму. На цьому етапі виникають розбіжності між реальним і формальним аспектами зв'язку між фонетичною оболонкою слова та його семантичним змістом.

Вивчення цих особливостей відкриває шлях до глибшого розуміння того, як саме функціонують когнітивні процеси у свідомості мовців. Фоносемантика, поєднуючи психолінгвістику, когнітивну лінгвістику та експериментальну фонологію, пропонує ефективний інструментарій для аналізу співвідношення звуку й значення. Застосування методів семантичного диференціала Чарльза Осгуда, статистичних критеріїв на кшталт хі-квадрат та експериментальних технік дозволяє отримати науково обґрунтовані результати й підтвердити сталість певних асоціативних зв'язків. Водночас подальші дослідження засвідчують динамічність мови, її здатність адаптуватися до нових умов, культурних викликів та соціальних контекстів.

У цьому контексті особливого значення набуває вивчення німецької мови, адже вона демонструє широкий спектр прикладів фоносемантичних відповідностей. Виявлення універсальних і специфічних закономірностей допомагає краще зрозуміти не лише структуру окремої мови, а й загальні принципи організації мовного мислення людини. Таким чином, дослідження у сфері фоносемантики мають не лише теоретичне, але й практичне значення для сучасної лінгвістики, психології та міжкультурної комунікації, відкриваючи нові горизонти у вивченні мови як складного багатовимірного феномену.

A HISTORICAL PERSPECTIVE ON PHONOSEMANTICS AND PHONOSEMANTIC REALITIES IN THE GERMAN LANGUAGE

Sviatoslava Andriiwa

Postgraduate Student,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Key words: *associative meaning, articulatory base, German language, phonological unit, phonosemantics, Charles Osgood's semantic differential, psycholinguistic experiment, chi-squared test, synaesthesia.*

Human language, its richness, precision, expressiveness, and imagery, has been shaped and refined over centuries through the collective experience of many generations of speakers. It may be assumed, as a working hypothesis, that most lexemes contain a heuristic potential, enabling them to disclose certain aspects of the essence of phenomena they denote. Linguistic units emerged not only as a result of deliberate communicative activity but also through subconscious processes. Consequently, nominative units often embody insights into the secrets of cognitive processes.

This raises an important question: Does the concept represented by a linguistic unit correspond directly to the meaning of the word and its external phonetic form? Beyond the apparent structure of a word lies an invisible one, which in many ways determines the mechanism of language as a whole. Specific qualitative, quantitative, and positional characteristics of phonetic elements within a word regulate the possibility, or impossibility, of extrapolating certain areas of the semantic spectrum onto that phonetic form. At this juncture, discrepancies emerge between the real and the formal aspects of the connection between a word's phonetic shell and its semantic content.

The study of these features opens the way to a deeper understanding of how cognitive processes function in the consciousness of speakers. Phonosemantics, combining psycholinguistics, cognitive linguistics, and experimental phonology, offers an effective toolkit for analyzing the relationship between sound and meaning. The application of methods such as Charles Osgood's semantic differential, statistical criteria like chi-square, and experimental techniques makes it possible to obtain scientifically grounded results and confirm the stability of certain associative connections. At the same time, further research highlights the dynamic nature of language, its ability to adapt to new conditions, cultural challenges, and social contexts.

In this respect, the study of the German language acquires particular importance, as it demonstrates a wide range of phonosemantic correspondences. Identifying both universal and specific patterns helps to better understand not only the structure of an individual language but also the general principles of human linguistic cognition. Thus, research in phonosemantics has not only theoretical but also practical significance for modern linguistics, psychology, and intercultural communication, opening up new horizons in the study of language as a complex multidimensional phenomenon.

Вступ. Наукові пошуки у сфері фоносемантики, що активно здійснюються в межах сучасних перспективних напрямів лінгвістики, сприяють глибшому розумінню когнітивного потенціалу мови та переосмисленню наявних уявлень про функціонування мовних феноменів. Сучасна мовознавча наука розширює межі дослідження явищ, безпосередньо й опосередковано пов'язаних із мовою (В. Левицький, В. Кушнерик, Н. Павлик та ін.). У дослідженні мови дедалі активніше застосовуються нові підходи,

що передбачають інтеграцію знань із різних наук, вивчення мови як засобу пізнання її носія та багатовимірних аспектів людського мислення. Це зумовлює більш поглиблений аналіз численних функцій мови й прагнення до комплексного пояснення мовних явищ.

Фоносемантика сьогодні постає як окремий напрям у межах психолінгвістики, що пройшов кілька етапів становлення. Її основні положення та принципи стали підґрунтям лінгвістичних досліджень, спрямованих на виявлення

взаємозв'язку між звучанням і значенням у різних видах дискурсу.

Метою наукового пошуку є розгляд принципу недовільності/довільності мовного знака і проведення експериментальних психолінгвістичних досліджень щодо константності символічних асоціативних значень двох сторін мовного знака у німецькій мові: з однієї сторони фіксується існування універсального константного зв'язку між явищами і об'єктами дійсності, що демонструє серія експериментів. З іншого боку, факти підтверджують думку щодо принципу довільності мовного знака. Дискусія триває.

Матеріал та методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань наукового пошуку використовувались психолінгвістичний експеримент і квантитативно-статистичний метод χ^2 (хі-квадрат) та коефіцієнт спряженості К. В основі дослідження – порівняння серії психолінгвістичних експериментів різних науковців у різні періоди, що дало можливість отримати статистичні показники щодо константності асоціативно-символічних значень фоном німецької мови.

Результати та обговорення. Теоретичними засадами першої психолінгвістичної школи, яка заклала фундамент фоносемантики, стали математична теорія зв'язку К. Шеннона, американська дескриптивна лінгвістика та необієктивістська психологія. Перші концепти психолінгвістики, сформовані в межах біхевіористичної психології, зберігали риси попередньої психології мови з усіма її перевагами й обмеженнями:

- об'єктом аналізу виступало переважно ізольоване слово;
- предметом аналізу були причинно-наслідкові зв'язки між словами, насамперед у вербальній пам'яті;
- базовою схемою залишалася модель «стимул – реакція» з асоціативним зв'язком між ними;
- експериментальною методикою найчастіше був асоціативний експеримент.

Появу психолінгвістики можна розглядати як новий етап у дослідженні мовної діяльності, що став можливим не стільки завдяки появі нових психологічних ідей, скільки завдяки запровадженню нових методологічних схем аналізу комунікації. Ч. Осгуд прямо пов'язує виникнення психолінгвістики з використанням підходів, розроблених у межах теорії інформації та кібернетики (Osgood, 1957). Отже, обличчя психолінгвістики визначається тими уявленнями про мовну комунікацію та процес оволодіння мовою в онтогенезі, на яких ґрунтується та чи інша психолінгвістична школа.

Психолінгвістика другого покоління асоціюється з іменем лінгвіста Н. Хомського. На відміну від підходів Ч. Осгуда, трансформаційна модель, запропонована Н. Хомським, має менталістичний характер. Вона досліджує не лише засвоєння й використання формальних мовних структур, а й прагне з'ясувати, як у мовних формах втілюються змістові інтенції комунікаторів. З цією метою вводяться поняття поверхневого та глибинного рівнів породження висловлювань. У такому підході визнається особливий статус мовної поведінки, що відрізняє її від будь-якої іншої: для оволодіння мовою необхідні попередні когнітивні структури, які виконують роль інструментів пізнання. Отже, процес мовного розвитку трактується як засвоєння абстрактних граматичних правил і структур, що ґрунтується на вродженому, імпліцитному знанні цих правил. Отже, мовний розвиток дитини розглядається як актуалізація вроджених граматичних знань, детермінованих внутрішньо. Н. Хомський сформулював правила побудови синтаксичних структур (Chomsky, 1957) та ототожнив мовну здатність дорослої людини із системою, що породжує нескінчену кількість пропозицій. У цьому сенсі підходи Н. Хомського постають як реалізація структурної організації мови.

Психолінгвістика третього покоління сформувалася наприкінці ХХ ст. Представники цього етапу розглядають психолінгвістичні процеси у широкому контексті мислення, пам'яті та комунікації. На їхню думку, еквівалентність на рівні звучання неминуче призводить до семантичної еквівалентності. Так, аналіз лексики англійської мови демонструє існування певного прошарку слів, що імітують звуки навколишнього світу: *bang* – «вдаряти», *clip-clop* – «тупотіти», *cough* – «кашляти». Інколи, однак, ми лише відчуваємо, що певне слово має асоціативний зв'язок із предметом чи дією, але не можемо його чітко пояснити, наприклад: [dimpl], [pimpl], [wimpl] співвідносяться з [simpl].

Дослідження також підтверджують зв'язок між звучанням і значенням у лайливій лексиці: такі слова зазвичай короткі, різкі й емоційно влучні. Водночас м'які звуки (довгі голосні, носові, сонорні) рідко використовуються в негативних висловах, тоді як короткі голосні та приголосні [p, b, t, d, k, g] підсилюють образливий чи агресивний ефект. У цьому контексті особливу увагу привертає феномен синестезії, коли переноситься характеристика одного відчуття на інше. Наприклад, у сполученні *sweet sound* («солодкий звук») відбувається перенесення ознаки зі сфери смаку у сферу слуху.

Наведені приклади відображають результати наукових пошуків у галузі фоносемантики, яка

нині розглядається як один із перспективних напрямів мовознавства. У дослідженні фоносемантизму окреслилося два підходи. Так, Е. Сепір (Sapir, 1929), В. Левицький (Левицький, 2006) та ін. вважали, що символіка звуку є первинною, оскільки вона виникає під впливом самої звукової природи мови і передуює понятійному значенню. Проведені експерименти підтвердили наявність первинного, або елементарного фоносемантизму, що зумовлений акустико-артикуляційними властивостями звуків.

Іншої позиції дотримуються І. Тейлор та М. Тейлор, які пов'язують виникнення фоносемантизму з прагненням мовця встановити відповідність між звучанням слова, що формується відповідно до фонетичних законів певної мови, та його значенням. Такий звуко-символізм вони визначають як вторинний (Taylor, 1965).

Видається доцільним розглянути обидва підходи у взаємозв'язку, оскільки вторинний (контекстуальний) звуко-символізм можливий лише завдяки існуванню первинного (елементарного). Це явище ґрунтується на здатності людського мозку встановлювати асоціативні зв'язки між звучанням і значенням, між предметністю та полімодальністю сприйняття. Дослідження засвідчили, що носії мови, пригадуючи природні звуки, відтворюють і відповідні предметні образи, найчастіше – зорові. Саме вони постають як первинні й визначальні у структурі полімодального сприйняття. Полімодальність, у свою чергу, передбачає можливість виникнення слухових образів на основі лише зорових подразників і навпаки – формування зорових уявлень на основі слухових вражень. Найвиразніше така взаємодія виявляється у людей із яскравим образним мисленням – митців, музикантів, поетів.

Дослідження психофізичних чинників свідчить, що звужувати походження символізації звуку лише до явища синестезії чи асоціативних зв'язків людської свідомості було б надмірним спрощенням. Очевидно, формування звуко-символізму/фоносимволізму зумовлюється дією щонайменше трьох сенсорних механізмів:

1. впливом подразника одного рецептора на порогові відчуття іншого;
2. синестезією;
3. взаємозв'язком відчуттів різних рецепторів у процесі сприйняття будь-якого предмета чи явища (Sapir, 1929).

Термін «синестезія» не цілком адекватно відображає суть цього явища. Дослідник пропонує вживати точніше поняття – «синтенемія», яке охоплює не лише вплив звукових подразників на зорове відчуття кольору, а й той емоційний відтінок, який їх супроводжує. Наприклад, чорний

колір асоціюється з пригніченістю, тоді як високий звук – із збудженням.

Синтенемія часто виявляється у слові, що виступає своєрідним «універсальним перекодувальником». У низці експериментів було виявлено стійкий зв'язок між ідентифікацією звуку та його вербальним позначенням. Так, почувши певний звук, інформанти не лише співвідносили його з конкретним явищем чи об'єктом, а й описували свої відчуття словесно, використовуючи характеристики на зразок «холодний», «густий», «гострий». При цьому запам'ятовування звукових сигналів відбувалося значно легше, якщо вони супроводжувалися словесним описом (Sapir, 1929).

Експериментальні дослідження різних учених показали, що не всі символізовані поняття безпосередньо визначаються артикуляційними характеристиками звуків. Зокрема, у багатьох працях із фоносимволізму доведено, що такі параметри, як інтенсивність чи яскравість, не мають прямого зв'язку з фізичними властивостями звуку (Левицький, Кійко, 2006; Кушнерик, 2008). Водночас Г. Кронассер з'ясував, що голосні можуть наділятися як емоційним, так і референційним значенням. Наприклад, похмурі емоційні стани асоціюються з /o/, /u/, тоді як радісні – з /i/, /e/. Це явище отримало назву *емоційне значення*. Одночасно звук /i/ часто пов'язується з уявленням про щось дрібне чи тендітне, що розглядається як *референційне значення*. Проте й це значення певною мірою співвідноситься з артикуляційними особливостями (Kronasser, 1952).

Наведені приклади свідчать, що фоносимволізм ґрунтується на широкому спектрі асоціативних зв'язків, серед яких значну роль відіграють і екстралінгвістичні чинники: культурні традиції, психофізіологічні властивості особистості, її професійний досвід тощо.

У сучасних дослідженнях психолінгвістики та фоносемантики застосовуються як прямі, так і опосередковані експериментальні методи, запозичені з психології чи розроблені спеціально для мовознавства (зокрема метод «семантичного диференціала» Ч. Осгуда, «семантичного інтеграла», «інтент-аналізу» та ін.). Найбільш поширеними на сьогодні залишаються різні варіанти асоціативного експерименту (Кушперик, 2017).

У психолінгвістиці та фоносемантиці, що орієнтуються на досягнення сучасної експериментальної психології, провідним методом дослідження залишається експеримент. Специфіка цих наук, які об'єднують різні дослідницькі програми, визначається систематичним застосуванням експериментальних методик. Водночас складність природної мови як об'єкта аналізу ускладнює розмежування між експериментом

і спостереженням, оскільки чітких критеріїв тут досі не вироблено. Частково це пояснюється відсутністю загальноприйнятого алгоритму переходу від інтуїтивного пізнання до аргументованої постановки проблеми. Як феномен психіки, мовна діяльність зазвичай вивчається через інтроспекцію – своєрідне «примірювання» експерименту на собі, коли дослідник і водночас інформант поєднуються в одній особі. У цій ситуації наукова рефлексія має привести до усвідомлення альтернативи: ми можемо або аналізувати власну мовну діяльність, що є безпосередньо доступною, або вивчати мовну поведінку інших, адже лише так можна реконструювати феномени чужої психіки й досягнути індивідуальності іншої мовної особистості.

У сучасній фоносемантиці експериментальні підходи займають провідне місце. До них належать:

- асоціативний експеримент;
- експеримент за методикою доповнення;
- експеримент за шкалами;
- метод семантичного диференціала;
- метод семантичного інтеграла тощо.

У мовознавстві склалася певною мірою парадоксальна ситуація: ще понад дві тисячі років тому Платон заклав підвалини вчення про усвідомлений зв'язок між звучанням і значенням слова, і відтоді кожна історична епоха вносить нові факти, які одночасно можуть і підтверджувати, і заперечувати ідею довільності чи недовільності мовного знака.

У межах фоносемантики сформувалися окремі наукові напрями: загальна теорія, етимологічна, універсальна (типологічна), психолінгвістична, фоносемантика тексту й художнього дискурсу, комунікативно-функційна та стилістична. Усі вони водночас визнають принцип як довільності, так і недовільності мовного знака, адже мова як система ґрунтується на поєднанні подібності та відмінності у їхній логічній завершеності.

Розвиток фоносемантики став можливим завдяки досягненням психолінгвістики. Теорія асоціативних зв'язків, результати психологічних експериментів, методи моделювання та інструменти математичної лінгвістики утворили своєрідний синтез, який і заклав підвалини цієї наукової галузі, що нині посідає важливе місце у мовознавстві.

На початку ХХ століття було проголошено принцип довільності мовного знака, який протягом десятиліть визначав розвиток лінгвістики. Проте приблизно через сімдесят років стало очевидним, що цей унітарний підхід вичерпав свій потенціал як єдино можливий. Нові дослідження спричинили перегляд усталених

поглядів і сформували концепцію бінарності мовного знака: він може бути як довільним, так і недовільним (Левицький, Кійко, 2006; Кушнерик, 2008).

Як бачимо, ці два підходи не є взаємовиключними, а радше доповнюють один одного, становлячи основу сучасної теорії фоносемантики, яка враховує результати досліджень фонетико-фонологічних систем різних мов світу.

Постає проблема визначення стабільності асоціативних значень фонем і фонестем упродовж різних етапів розвитку мови. Протягом тривалого часу лінгвісти, літературознавці та психологи намагаються дослідити асоціативно-символічне значення цих одиниць у різних мовах світу, створюючи своєрідні «абетки» символіки звуків. Однак єдиної сталої системи звукових значень досі не вироблено. Імовірно, саме динамічний характер мовного розвитку, з його постійними фонетичними, лексичними й граматичними трансформаціями, не дозволяє зафіксувати сталі асоціативно-символічні значення фонем і фонестем.

У цьому контексті особливий інтерес становить спроба простежити, як змінювалися асоціативно-символічні значення фонем і фонестем у німецькій мові впродовж останніх семи десятиліть. Для цього використано статистичний критерій χ^2 (хи-квадрат), що дозволяє виявити наявність або відсутності зв'язку ($\chi^2 \geq 3,84$ відповідає рівню достовірності 95 %; $\chi^2 \geq 6,68$ – 99,9 %). Ступінь зв'язку визначався коефіцієнтом спряженості K, значення якого коливається від 0 до 1 (Кушперик, 2017).

Експеримент проводився із 27 носіями німецької мови за модифікованою методикою Osgood Ch.: замість традиційної 7-бальної шкали застосовано 5-бальну, яка виявилася оптимальною й забезпечила об'єктивніші результати. Інформанти оцінювали 14 голосних, 3 дифтонги, 20 приголосних фонем і 3 афrikати сучасної німецької мови за трьома ознаковими шкалами. Отримані дані було зіставлено з результатами аналогічних досліджень С. Ертеля (1960-ті рр.), В. Кушнерика (1990-ті рр.) та сучасними результатами (2020-ті рр.). Результати такі:

- шкала «сили»: голосні χ^2 -квадрат = 4,36, K = 0,41; приголосні χ^2 -квадрат = 5,35, K = 0,68;
 - шкала «активності»: голосні χ^2 -квадрат = 4,89, K = 0,62; приголосні χ^2 -квадрат = 5,99, K = 0,68;
 - шкала «ознаки»: голосні χ^2 -квадрат = 3,92, K = 0,39; приголосні χ^2 -квадрат = 4,56, K = 0,46
- при $\chi^2 = 3,84$ (95% достовірності);
 $\chi^2 = 6,68$ (99,9% достовірності).

Висновки. Отримані результати підтверджують сталість асоціативних значень фонем

сучасної німецької мови. Хоча під впливом різних мовних процесів – гетероклізу, алофонного варіювання, асиміляції, дисиміляції та загальної динаміки мовного розвитку в пантохронії – спостерігається певне варіювання цих значень, їхня артикуляційна база, тобто диференційні ознаки фонем, залишається незмінною. Це, на нашу думку, забезпечує збереження константних асоціативних значень із незначними відхиленнями.

Подальші дослідження в цьому напрямі тривають із застосуванням асоціативного експерименту та інструментарію математичної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левицький, В.В., & Кійко, С.В. (2006). Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства». Вінниця : Нова книга. 200 с.
2. Кушнерик, В. (2008). *Фоносемантизм: гіпотези і факти*. Чернівці : Книги XXI, 420 с.
3. Кушнерик, В.І. (2017). Фоносемантизм. Теоретико-експериментальні витоки. Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: науковий журнал / редкол. Кушперик В. І. та ін. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», № 2 (15). С. 38–42.
4. Павлик, Н.В. (2022). Звукова організація тексту як спосіб емоційного впливу в художньому дискурсі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 53, Том I, 136–139.
5. Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague : Moutons. 287 p.
6. Kronasser, H. (1952). *Handbuch der Semasiologie*. – Heidelberg: J. Groos Verlag, 204 s.
7. Osgood, Ch., Suci, G.J., & Tannenbaum, P.H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana : Univer of Illinois Press, 342 P.
8. Sapir, E. (1929). A study in phonetic symbolism. *Journal of Experimental Psychology*, 12(3), 225–239.
9. Taylor, I.K., & Taylor. M.M. (1965). Another look at phonetic symbolism II. *Psychological Bulletin*, Vol. 64, 6, 117–124.
10. Tsyntar, N., Kushneryk, V., & Tonenchuk, T. et al. (2022). Syntactic Mens of Expressing Emotivity (On the Basis of the English Literary Works). *World Journal of English Language*, Vol. 12, 505–513.

Отримано: 01.09.2025

Прийнято: 06.10.2025

Опубліковано: 30.10.2025

